

Jukka Kauppinen

HÄMMÄSTYTTÄVÄ MONIMUOTOISUUS

Luonnon tapahtumia,
kansan tietoa,
museohavaintoja

Kauppinen, J. 2007: Kuikkain kartta

Kuopion luonnontieteellisen museon julkaisuja 7

Kuikka. Wilhelm von Wright, teoksesta "Svenska Foglar", 1828.

KUIKKAIN KARTTA

Vanhoissa paikannimissä Kuikka tai Kuikko esiintyy niin Savossa ja Pohjois-Karjalassa kuin luovutetussa Karjalassakin, viittaavatpa ne kuikkalintuun tai siltä nimensä saaneisiin Kuikka-sukunimiin tai Kuikka-Koposen kaltaisiin hyvän miehen liisiin. Mutta miten kuikkaperäiset nimet ovat asettuneet alun perin kartalle? Onko Kuikka erisnimenä itäinen, savolainen, savokarjalainen?

Mitä kuikkakartta kertoo kuikkalinnun levinneisyydestä ja mitä se tietää kuikkasanastosta: mistä ovat peräisin Kuikkoniemet, Kuikkalahdet ja Kuikkalat?

Järviseudut pohjoisessa havumetsävyöhykkeessä

Kuikkakartalla olemme Euroopan ytimessä. Pohjoinen kuikka (*Gavia arctica*), jonka Linné kuvasi *Systema Naturae* -teoksessaan (1758), esiintyy karujen ja kirkasvetisten järvien seuduilla kaikkialla pohjoisen pallonpuoliskon tundra- ja havumetsävyöhykkeellä. Euroopan kuikista suuri enemmistö asustaa Venäjällä, jossa kanta keskittyy taigan metsäjärville. Venäjän lisäksi se esiintyy melko aukottomasti Suomessa, Ruotsissa ja Norjassa. Haja-asutusta on lisäksi Baltian maissa ja Skotlannin luoteisosassa.

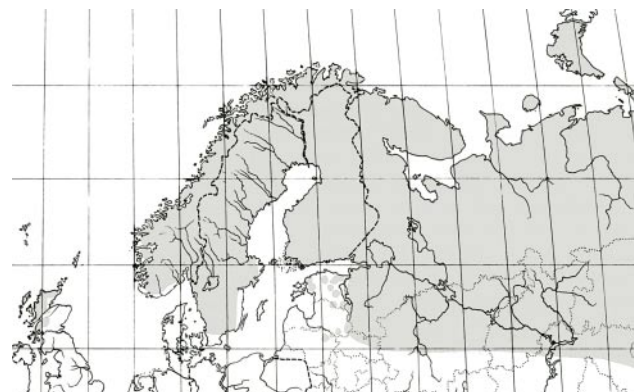
Lajin tulevaisuus Suomenniemellä on tuhansien järviemme varassa. Poikastuotto ei tiettävästi nykyisellään, ainakaan kaikin seuduin, takaa kannan vakautta ja säilymistä tulevaisuuteen. On arveltu, että pesivien kuikkien määrä on meillä pikkuhiljaa vähentynyt ja että kuikkakanta saa täydennystä Venäjän puolella onnistuneesti pesineiden parien jälkeläisistä. Rajantakaisessa Karjalassa kuikat näyttävät säilyttäneen

hyvin asemansa, ainakin saaneen olla rauhassa ihmisasutuksen häiriöiltä.

Savo-Karjalan kuikat ovat osa eurooppalaista populaatiota, joka on tunnettu nimirotona *Gavia arctica arctica*. Venäjän populaatiota idempänä Siperiassa on pidetty perimältään omana itäisenä kuikkarotuna.

Suomessa kuikka on runsaimmillaan Järvi-Suomen alueella yhtenäisen esiintymisalueen ulottuessa Pohjois-Karjalasta ja Savosta Keski-Suomeen ja Hämeeseen aina Salpausselälle asti. Pohjois-Suomessa kanta on harvempi kuin Järvi-Suomen reittivesillä.

Varhaiset lintutieteelliset merkinnät Järvi-Suomen kuikista ovat Kuopion Haminalahden von Wright -veljesten ajoilta 1840-luvulta. Juliuksen *Kuopiotraktens fogel-fauna* -teoksen (1857) mukaan kuikka saapuu heti kun suuremmat vesistöt avautuvat ja se esiintyy suurilla järvilla, ei kuitenkaan kovin runsaana. Lajin yleisyydestä Suomenjoella E. J. Warén (1881) mainitsi: "Allmän."

Kuikka on Euroopassa pohjoinen pesimälintu.

Kuikka ei ilmeisesti ole koskaan ollut kovin runsas pesimälintu. Sukeltavana kalansyöjänä ja reviiirilintuna se vaatii ympärilleen riittävää ruokailualueita, eikä se pääse siivilleen aivan pikkujärvestä. Pesimäjärven vähimmäiskoko on yleensä parikymmentä hehtaaria.

Pienelle järvelle mahtuu vain yksi pesivä kuikka-pari. Saarien ja niemien rikkomilla suurjärvillä reviiirejä voi olla kymmenittäin.

Kuikan esiintyminen kertoo vesien luonnontilaisuudesta. Se välttelee tiheään asuttuja ja vesiliikenteen tähden rauhottomiksi käyneitä ranta-alueita. Järvet, jotka ovat kovin matalia, runsaskasvustoisia ja ruskeavetisiä ja joiden vedenpinta on säännöstelty, eivät kelpaa pesimiseen.

Pitkäikäisen ja kalaa syövän kuikan lisääntymistä ovat saattaneet heikentää veden ravintoketjuissa rikkautuvat vierasaineet. Kuikka on joutunut kärsimään pitkän ajan kuluessa alkuperäisluonnon kaventumisesta.

Suomessa pesivien kuikkien kokonaiskannaksi on arvioitu viime aikoina noin 5000–8000 paria. Kaksi kolmasosaa kannastamme pesii pinta-alaltaan yli neliökilometrin suuruisilla järvillä, kolmannes pikkujärvillä.

Sekä Ruotsissa että Norjassa pesinee kuikkia suunnilleen saman verran kuin meillä. Skotlannin luoteisosassa on lisäksi noin 150 parin reunapopulaatio, samoin Baltian maissa, yhteensä vajaa 30 paria.

Kuik kuuiii – kuikutusta, kurinaa ja korinaa sekä menuetteja

Kuikkapariskunnat solmivat elinikäisen liiton ja vaaavat itselleen pesimisreviirin, jonne muilla kuikilla ei ole asiaa. Pariskunnan elinpiiri laajenee poikasten kuoriuduttua ja niiden varttuessa ja oppiessa kalastustaitoja.

Reviiriä puolustetaan ja kuulutetaan pesimiskauden alussa kuuluvain soidin- ja reviiirihuudoin: *ku kuui, kuik kuui, kuik kuuiii...* Kuikutusten, moninaisten narioiden ja korinoiden lisäksi kuuluu kuikanäänten joukosta joskus kuin ihmisen parkua ja valitusta.

Pesimättömät yksilöt viettävät kiertolaisten elämää ja kokoontuvat sinne missä on vapaata tilaa ja hyviä kalavesiä. Ne pitävät monenlaisia sosiaalisia menoja kierrellen ja tanssien joskus hämmästyttävän rytmillisissä menueteissaan.

Parhaimmat apajat valitaan ja varataan ensiksi, aivan niin kuin entisajan kalamiehet muikkuvesiä omiessaan ovat ottaneet tai tehneet ns. pantion – eli ottaneet apajan omakseen. Uudet tulokkaat saavat sitten tyytyä niihin lahdelmiin jotka vanhemmilta ja kokeneemmilta kalastajilta jäävät jaettaviksi.

Kuicko, Kuickainen, Kuikkoniemi, Kuikanlahti...

Kuikan kuulee Savossa leveämmin lausuttuna kuekkana tai koekkana, joskus venyttäen: kuiikka, kueekka. Aunuksen Karjalassa se on taipunut muotoon kuikko, kuikku tai guikku. Vienan Karjalassa olen kuullut nykyisin sitä sanottavan suomalaisen kirjakielen mukaisesti kuikkaksi.

Vanhimmat merkit ihmisen kohtaamasta kuikkalinusta löytyvät kivikauden järvisuomalaisten tulisijoilta kanalintujen, sorsien, nisäkkäiden ja kalan luiden joukosta. Ja Kuikkoniemi – mistä se tulee? Oliko kuikkalinnulle sopiva vesi lähellä vai tiedetäänkö Kuikkanimisten ihmisten kuikkelehtineen rantamaisemissa?

Kuikkasanaston alkuperä jää monessa tapauksessa arvauksen varaan. Yhtä hyvin kuikkalinnut kuin Kuikka-nimiset kaksijalkaiset maankulkijatkin ovat saattaneet jättää nimensä kirjoihin ja kansiin. Pienet kuikkasaaret tai -niemet eivät aina ole edes päässeet karttalehdille, mutta ovat kulkeneet muistitiedon varassa tunnettuina pesäpaikkoina. Joku pieni kuikkajärvi on saanut nimekseen Pesäjärvi.

Kuikka karjalaisena sukunimenä Metsojen, Haukkojen ja Karhujen tapaan on peräisin luonnosta. Kuikkien sukua tiedetään ainakin 1500- ja 1600-luvuilta lähtien Kannakselta, Laatokan Karjalasta ja Pohjois-Karjalasta. Heidän esi-isistään tunnetaan muun muassa olli Kuicko Viipurin pitäjältä, Hen kuicka Jääskestä, Anders Kuickainen Sakkolasta, Hindrich Kuicka Raudusta, Hans Kuickain Parikkalasta ja Lars Kuickamen Pielisjärveltä.

Kuikkien suku on levittäytynyt Karjalasta sekä luonnollista tietä että myöhemmin luovutetulta alueelta siirtolaisina. Säämingissä on verotietojen mukaan asunut tietyvästi joku Karjalasta muuttanut Kuikka jo 1541. Savolaiset Kuikat on myöhemmin tunnettu yleensä nimiasussa Kuickainen.

Myös Savo-Karjalaa kauempaa tiedetään Kuikkien esiisiä, jo 1483 Pälkäneen Henrich Kuicka sekä 1500-luvulta Huittisten Siffred Kuickoij ja Helsingin Thomas Kuiku.

Jos on Kuikka-sukuisten ihmisten levinneisyys ollut itäinen, yhtä selvästi sitä ovat myös Kuikka-paikannimet. Ennen sodan jälkeistä karjalaisten siirtoasutusta Kuikkoniemet, Kuikanlahdet ja muut Kuikkalat olivat painottuneet vahvasti Karjalaan ja muuhun Itä-Suomeen.

Historiallis-maantieteellisen *Suomenmaa*-teoksen ja sen läänikohtaisen kartan paikannimihakemistosta (1919–31) löytyy Kuikka-johteisia paikannimiä eniten entisestä Wiipurin läänistä (14), Kuopion läänistä (12)

ja Oulun läänin itäosasta Kainuusta ja Koillismaalta (12). Mikkelin läänissä niitä on ollut viisi ja Vaasan läänissä vain kaksi, nekin Keski-Suomen Saarijärveltä.

Niin savokarjalainen tai itäinen oli kuikkaperäisten paikannimien jakautuma, että Hämeen, Uudenmaan sekä Turun ja Porin lääneissä ei ollut ainuttakaan Kuikkajärveä, -niemeä tai -lahtea, ei mitään muutaakaan tietoa Kuikasta eikä Kuikkalasta. Myös pohjoisesta Oulun läänistä (Lapista) ne puuttuivat. Niiden sijaan oli kyllä Lapissa Kaakkuri-niminen kylä, järvet Kaakkurijärvi ja Kaakurilampi, joki nimeltään Kaakkurijoki sekä koski Kaakkurit.

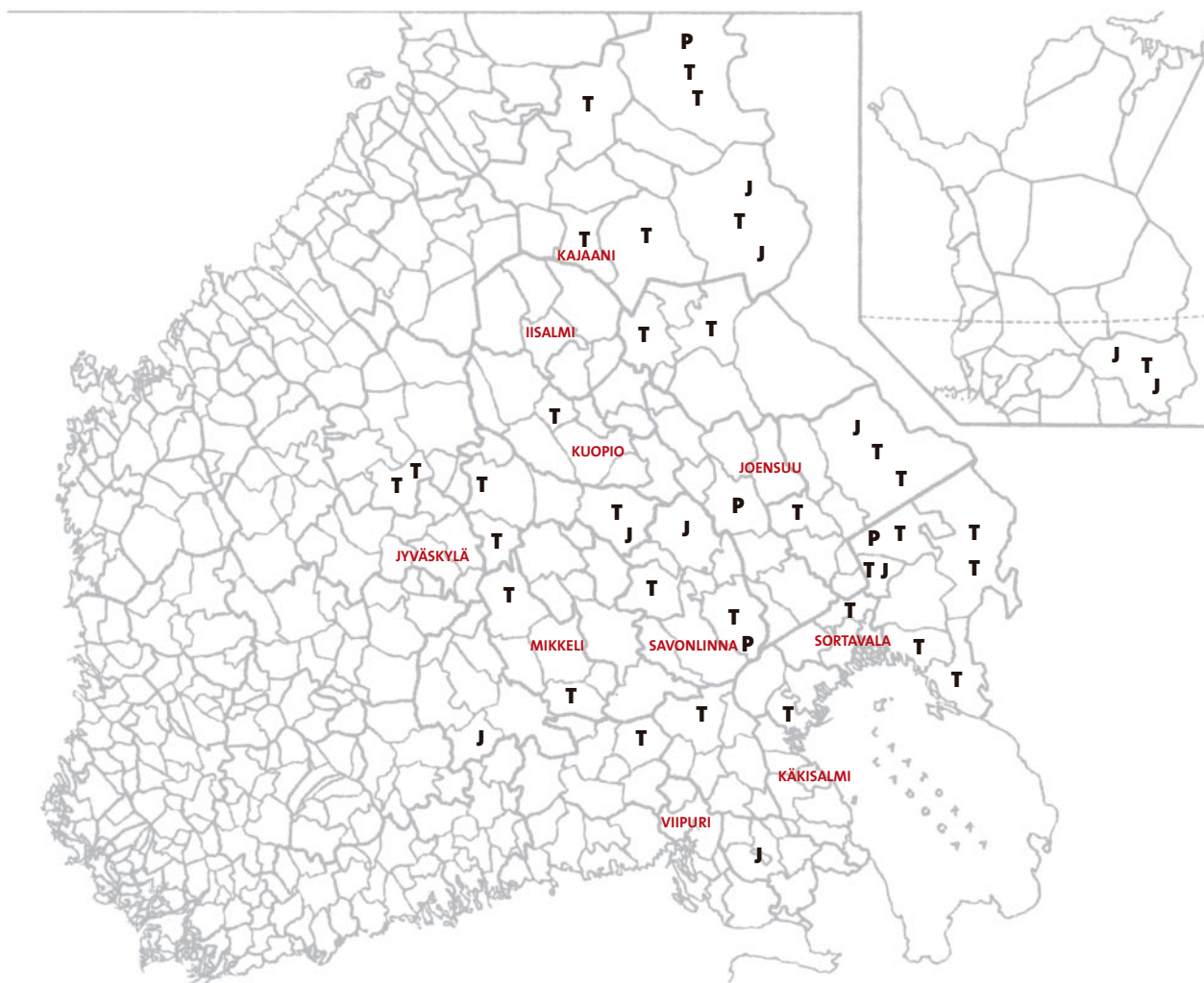
Kuikka tai Kuikkala talonnimenä on ollut yleisin luovutetun Karjalan alueella. Lisäksi niitä on Pohjois-Karjalasta Kainuun ja Koillismaan rajoille ulottuvalla kaistalla ja vielä Keski-Suomessa. Myös kylänniminä on ollut Kuikka, Kuikkala, Kuikkaniemi ja Kuikkavaara ainakin Nurmeksessa, Taipalsaarella, Soanlahdella ja Suojärvellä.

Talonnimet Kuikkalahti, Kuikanlahti, Kuikkaniemi, Kuikkaniemi, Kuikkaranta, Kuikkamäki, Kuikkavaara ja

Kuikkoniemi viitannevat useimmin luonnon sukeltajamestarin esiintymiseen, ties miten vanhaan asutukseen. Tällaisia paikannimiä on esiintynyt laajalla alueella: eteläisimmät Kerimäellä, Rantasalmella, Kangasniemellä ja Leppävirralla, läntisimmät Saarijärvellä ja Konnevedellä, pohjoisimmat Maaningalla, Rautavaaralla, Kajaanissa ja Sotkamossa, itäisimmät Ilo-matsissa ja Korpiselällä.

Järviksi on merkitty edellä mainittuun paikannimiluetteloon Kuikkajärvi, Kuikkojärvi, Kuikkalampi ja Kuikkalammit Etelä-Savosta ja Karjalasta Kainuuseen ja Koillismaalle ulottuvalla alueella. Muina Kuikka-alkuisina paikanniminä on tunnettu Kuikkoniemi, koskena Kuikkakoski ja harjuna Kuikkajärven särkkä. Myös laivalaiturina Kuikka on esiintynyt.

Kuikkakarttamme on yllättävän selväpiirteinen: Kuikka-peräiset paikannimet rajaavat alueellisesti Savo-Karjalaa tai vähän laajemmin hahmotettua luonnonmaantieteellistä Järvi-Suomea, ellei sitten suomenkielen itäisten murteitten aluetta.

Itäinen kuikkakartta: kuikkajohteiset paikannimet kunnittain vuosina 1919–31. J tarkoittaa järveä, P muuta maantieteellistä paikannimeä (niemeä, lahtea tai muuta sellaista) ja T talon nimeä.